

ТВОРЧИСТЬ Є. ГРЕБІНКИ В КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

У статті йдеться про оригінальність і національну самобутність Є. Гребінки — поета-романтика. Його творчість розглядається в контексті слов'янського романтизму. Підкреслюється національна специфіка і жанрове розмаїття лірики.

Ключові слова: романтизм, образ-символ, національна специфіка.

В статье речь идет об оригинальности и национальной самобытности Е. Гребинки — поэта-романтика. Его творчество рассматривается в контексте славянского романтизма. Подчеркивается национальная специфика и жанровое разнообразие лирики.

Ключевые слова: романтизм, образ-символ, национальная специфика.

The article deals with originality and national identity Ye. Hrebinky — romantic poet. His work is considered within the context of Slavic romanticism. Underlined national specificity and genre diversity lyrics.

Key words: romanticism, image, symbol, national specificity.

Обрана тема статті не є випадковою, адже більшу частину свого короткого і творчого життя Євген Гребінка провів у Петербурзі. Родом з мальовничого полтавського краю, він переїздить до Петербурга, де видає збірку «Малоросійські приказки». Саме у Петербурзі поет починає жваву літературну діяльність, пише українською і російською мовами і працює в різних жанрах. Є. Гребінка викладає російську мову і словесність переважно у військових закладах (Микола Зеров зазначав, що згадки про нього як про викладача дуже теплі). Окрім цього, Гребінка працює редактором журналу «Отечественные записки», що також сприяло його знайомству з представниками різних слов'янських літератур. Своєю діяльністю Є. Гребінка неодноразово намагався підняти статус української мови та літератури. Так, він збирає матеріали українською мовою з метою видати «Литературные прибавления» до журналу «Отечественные записки». Коли матеріал був зібраний і Є. Гребінці не вдалось втілити задумане, він видає альманах «Ластівка», в якому були представлені твори різних жанрів: вступ до поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка, романтичні твори В. Забіли, Є. Гребінки, Л. Боровиковського та ін., водевіль «Москаль-чарівник» І. Котляревського, повість «Сердешна Оксана»

Г. Квітки-Основ'яненка. Цей альманах розвіяв думку про меншовартісність української літератури.

Поет, використовуючи столичні можливості, допомагав молодому Шевченкові, запрошував його на свої літературні вечори, які проводилися у нього вдома, разом відвідували літературні салони, що були модними на той час у столиці.

Є. Гребінка — яскравий представник українського романтизму, письменник-новатор. Його літературна діяльність вирізняється в епічних жанрах історичністю, ідеалізуванням минулого й національними мотивами, у ліричних жанрах — нахилом до форм пісенної творчості.

Із його ліричної спадщини чимало творів увійшли до золотого фонду класичної поезії («Човен», «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любить»), «Маруся», «Казак на чужбині», «Украинская мелодия» («Не калина ль в темном лесе...»), «Песня» («Молода еще девица я была»), «Черные очи», «Опять передо мной знакомые поля...» та ін.).

П. Волинський неодноразово зазначав, що поезії Є. Гребінки властивий художній синкретизм. У ній є «...класицистичні, сентиментальні, бурлескні, романтичні риси... Однак домінує романтичне сприйняття світу...» [1, 114]. На його думку, поезію Є. Гребінки умовно можна поділити на дві групи: 1) поезія, яка типологічно близька до західноєвропейської та російської романтичної лірики, у якій на зміну піднесено-ідеальним почуттям приходять байронічні настрої, 2) поезія, закорінена в естетиці українського романтизму і виражена настроями ностальгії за рідним краєм та «національною» тугою.

«Байронічний» течії, як наголошував Д. Наливайко, «...властивий специфічний комплекс настроїв, стійке коло тем і мотивів, певний тип героя, характерні особливості поетики і стилю...» [3, 122]. Зустрічається мотив «ідеалізації відречення». Подібній ідеалізації піддавалися розчарування і меланхолія, гнітюча туга, силін, душевне сум'яття та ін. Так виникає своєрідний культ душевного страждання.

Байронівські мотиви «світової» скорботи, самотності особистості, пошук втраченої гармонії звучать у віршах Є. Гребінки «Човен» (1834), «Недуг» (1837), «Молитва» (1837), «Печаль» (1837), «У. С. Ловцовой» (1846). Ці твори типологічно близькі до віршів у російській літературі: «Тоска» В. Бенедиктова та «Как часто построю толпою окружен...» М. Лермонтова. У цих віршах домінує

конфлікт самотньої, духовно багатой людини із навколишнім світом.

Поезія, в основі якої лежать мотиви національної туги, ностальгії за минулим, органічно вписується в контекст естетики українського романтизму, його основних тематично-стильових течій: фольклорної, фольклорно-історичної, громадянської та психолого-особистісної.

Так, у контексті психолого-особистісної течії можна розглядати вірш «Човен», яким відкривається поетична сторінка творчості Є. Гребінки (1833). Його мотиви і образи не виходили за межі романтичної поезії. І. Айзеншток трактує човен як «...символ людської долі, який несеться по хвилях життя...» [4, 60]. А Д. Чижевський вказує на те, що море — це символ душевного непокою, руху, плінності... Дослідниця А. Литвин у статті «Бароковий слід у творчості Є. Гребінки» говорить про витоки цього символу ще з античності: «Відомий ще з античної літератури, цей символ був народжений самим життям давніх греків. У образах бурі, хвиль, скель, гавані, корабля, плавання морем, керманіча і корабельної аварії грецькі автори змальовували майже всю дійсність, з якою їм доводилося мати справу. Античні трагіки звикли порівнювати з морським хвилюванням людську душу з її пристрастями, горем, болем, і людське життя з його стражданнями та нещастями. Звичним було порівняння життя з плаванням, лиха з бурею...» [5, 37—38]. Розбурхане море життя тісно пов'язане з мотивами смутку.

Відомо, що образ човна є поширеним у світовій літературі. Цей образ трансформується в образ самотнього, розгубленого сучасника, який відшукує себе у моральному здичавінні. До цього алегоричного образу вдавалися В. Жуковський, М. Лермонтов, В. Забіла.

У В. Жуковського «ладья» — це і є саме життя, непередбачуване і незрозуміле, що постійно рухається вперед. Цей рух завжди показано у розвитку, представлена духовна еволюція героя. Герой балади «Еолова арфа» «несеться» на зустріч долі:

И мчит уж в изгнанье
Ладья через море младого певца.
И поздно и рано
Уныло с Минваной
Один лишь нагорный поток говорит;
Всё пусто; день ясный
Взойдет и зайдет —
Певец сладкогласный
Минваны под дровом свиданья не ждет....

Герой вірша «Човен» В. Забіли, написаного приблизно в той же час, що й поезія Є. Гребінки, теж нарікає на нещасливу долю і порівнює себе з човником у бурхливому морі:

І я в світі, як той човник,
Де пристать не знаю;
Де б хотілось, там не можна,
Бо щастя не маю....

Дослідники правомірно порівнюють вірш Є. Гребінки з «Парусом» М. Лермонтова:

Белеет парус одинокой
В тумане моря голубом. —
Что ищет он в стране далекой?
Что кинул он в краю родном?

Ліричний герой М. Лермонтова — вітрило, яке зникає у морській імлі, — «...символічне відображення шукань цілого покоління молодих людей, які не бачать світла попереду, не знаходять в існуючому житті справжнього сенсу, вони протиставляють себе всесильній бурі...», — стверджує Т. Бовсунівська [6, 103]. У вірші «Парус», як і у вірші «Човен», знайшли відображення мотиви свободи, заколоту в поєднанні з мотивом самотності, розчарування і безнадії.

Отже, човен у морі є уособленням особистості, яка потрапляє у море подій та нестандартних ситуацій, у море життя. Образ човна містить певні елементи трагічності, що є в цілому характерним для романтичних творів.

Можна висловити припущення, що вірш Є. Гребінки «Човен» відтворює настрій та переживання автора, який збирається поїхати до Петербурга. Основний мотив твору — невдоволення життям, самотністю у світі. Тут подається образ човна, що «...качався, бідний, один без весельця...» по синьому морю, був розбитий буйними вітрами та хвилями. Молодий поет, збираючись у 1833 році до Петербурга, порівнює себе із цим човном: як зустріне столиця юнака, як складеться його життя? Непередбачуваність і страх невідомого тривожили Є. Гребінку. Ці роздуми вилилися у романтичному ключі:

Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, нирає на волі,
Од берега геть покотив;
Качається, бідний, один без весельця,

Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?

Картина бурхливо-мінливого моря тісно переплітається з авторськими переживаннями про долю човна, що пустився у небезпечний плав, самотній і без весельця.

До психолого-особистісної течії належать і вірші, у яких переважають мотиви нерозділеного почуття, розлуки, зради, втрати коханої людини. За словами М. Яценка, у віршах цієї течії створюється «...своєрідний культ душевного страждання...» [7, 47]. Прикладом цього можуть бути поезії «Рожа і дівчина» О. Корсуна, «Голуб» В. Забіли і «Маруся» Є. Гребінки, яка пройнята ліричним дівочим сумом, де авторське «я», як і в «Українській мелодії», не бере безпосередньої участі:

А бувало стане скушно,
Серце нині та болить,
В грудях важко; плачеш, плачеш...
Божий світ не веселить!..

Майже вся поезія — діалогізований монолог матері з дочкою. Мати здогадується про причину туги дочки і заспокоює її:

І знати не знала, чого я бажала!
І все було, доню, я так сумовала,
Поки твій отець мене кохати не став,
Поки з моїм любим нас піч не звінчав...

Персоніфікований образ могили — один із найпоширеніших у романтичній та народній поезії і, зокрема, у Є. Гребінки («Ой у полі могила з вітром говорила», «Ой сів пугач на могилі») — слід розглядати у контексті фольклорно-історичної течії.

Поети-романтики зробили могилу універсальним засобом сполучення живого з неживим, минулого із сучасним. Могила стає міфологізованим образом славетної дідівщини. Ю. Шевельов зазначав, що романтичні форми сполучення «того, що криється в могилі», з живим світом надзвичайно різноманітні, при цьому трансцендентна сутність такого сполучення не просто визначається за факт, а стає єдиною площиною розгортання змістів, чи то йдеться про козаччину, чи про слов'янську давнину, чи то про біблійну...» [8, 760]. А Т. Бовсунівська вважає, що із топосом могили пов'язані ідеї оживлення «славної дідівщини», «лицарського

духу» та «духу давнини» через мандрівку в часі й просторі, через здатність до медитації, вчування, «...думання та слухання таємного голосу всесвіту, закодованого в цих об'єктах...» [9, 72].

Всякий, хто замислюється, дивлячись на могилу, потрапляє в історичну ретроспективу, і йому надається шанс пізнати історичну проєкцію власної душі. Старі покинуті могили, на яких часом немає хреста і жодних ознак поховання, сприймаються як німотні свідки минулої величі.

Таким чином, поетика могили в українському романтизмі заворює не жахами, пов'язаними з потойбічним життям, а з відродженням слави дідів.

У кількох поезіях Є. Гребінки образ могили, на думку Л. Задорожної, виступає як «...пам'ятник слави, як неодмінний атрибут українського степу, як символ волі та вічного зв'язку з рідною землею...» [10, 53]:

Казак и просил, и молил, умирая,
Насыпать курган в головах:
«Пускай на кургане калина родная
Красуется в ярких плодах.
Пусть вольные птицы, садясь на калине,
Порой прошебечут и мне.
Мне, бедному, весть на холодной чужбине
О милой, родной стороне!»

«Казак на чужбине»

У вірші «Опять передо мной знакомые поля...» образ могили набуває символічного й конкретно-реального значення:

Всё так же, как в былые дни,
Безбрежно тянутся зеленые поляны,
И степью голою несется табуны,
И одинокие стоят курганы.
Везде звучит Украины язык,
И песни родины так сладостно-уныла...
Со мной опять всё то, к чему я так привык,
Что сердце так тепло из детства полюбило.

А за конкретизацією образу степових могил, символічністю деталей А. Ніколаєнко бачить «реальні враження ліричного героя, винесені ще з дитячих, отроцьких літ...» [11, 43].

Самотня могила в степу з поезії «Курган» викликає різні асоціації і роздуми. Хто похований там? України сини, що склали

голови за славу і спокій її? Чи козаки з отаманом загинули в бою з ляхами «за вольность родины святую»? А може, ворог-татарин, похований козаком-християнином?

Отже, до історії поет вдається з метою викликати в сучасників почуття гордості за минуле, щоб вони пройнялися «натхненням дивним». «Для цього застосовується часова розбіжність дії і розповіді про неї; ліричний герой бачить у степу могилу і роздумує про тих, хто там лежить» [12, 115].

Є. Гребінка написав низку поезій у романтичному, патріотичному дусі, які належать до громадянської течії. Вони публікувалися за життя письменника («Рогдаєв пир», «Курган», «Нежин-озеро», «Печаль», «Український бард», «Гетьман Свирговський» та ін.).

Поетизуючи давнину, романтики сповнювали її не фактами, а образами, серед яких образ лірника, кобзаря, який поступово переростає в символ України. Як зазначає Т. Бовсунівська, «...відбувається становлення романтичного кобзаря — велетня духу, кістки якого такі ж давні, як і сама земля українська...» [13, 5]. Саме романтики розвинули цей образ, ввели його в культурний обіг.

Є. Гребінка багато уваги приділяв зображенню поета — натхненного барда. Як слушно зазначає Л. Задорожна, поет Є. Гребінки — це «...свободолюбивець, що виступає проти несправедливого суспільного ладу, який пригноблює людську особистість, це пропагандист ідеї волі...» [10, 50]. Наділений природою глибше бачити, ніж інші, чутливіше сприймати людські болі, поет переживає, що люди «ближних гнетут», «честь продают», «торгують святою любов'ю» («Недуг»), Обурюючись і протестуючи, його герой поривається в інший, невідомий світ краси і таємниці («Скала»), що нагадує мотиви поезії М. Петренка «Дивлюсь я на небо...».

Протиставлення поета навколишньому середовищу, піднесення його над натовпом — типовий конфлікт у романтичній поезії. Таке розуміння ролі співця Є. Гребінка висловив у поезії «Український бард» (1837). У центрі твору — романтичний образ старого бандуриста, що завжди у гущі народу, знає його болі й смаки, вгадує його настрій і бажання:

Он теши́т их, детей природы:
То им «метелицу» звучит,
То про гетманские походы
Красноречиво говорит,
То упырей в час непогоды
Поет ночные хороводы...

Образ бандуриста у своїй творчості використовували Л. Боровиковський («Бандурист»), А. Метлинський («Бандура»), Т. Шевченко («Перебендя»).

У Л. Боровиковського образ співця-бандуриста породжує в поета ностальгію за тим, що колись цей співець надихав козаків на бій. У творчості А. Метлинського бандурист — «...явище поза реаліями сучасного поетові буття...». Поет лише закликає:

Вспом'янім лиш його йому ж в дяку!
Бо вже які й чули, позабували...
...Де ж ти дівався, та старий співаче,
Ой заспівай нам про життя козаче!

Є. Гребінка розвиває у зображенні ролі та значення бандуриста творчу концепцію Л. Боровиковського. Як і в Л. Боровиковського, твір Є. Гребінки поділяється на дві частини: у першій йдеться про бандуриста в теперішньому і минулому, у другій частині ведеться розповідь про боротьбу українського народу за незалежність. У Л. Боровиковського цю боротьбу очолює Б. Хмельницький, у Є. Гребінки — Наливайко.

Є. Гребінка дотримався історичного факту в найменших деталях, не приховуючи своєї симпатії до народного героя — оборонця волі й віри:

Видно, так судьба судила!
Бог України наказал:
Наливайко в плен попал;
Наша слава приуныла;
На украинских степях
Победил счастливый враг!
...Умер он за вольность края
И за веру пострадал...

Як бачимо, Гребінка інтерпретує трагічної сторінки України, прославляє великих предків, котрі понад життя цінували свободу і йшли на смерть за християнську віру.

Чудодійний вплив на слухачів мала пісня кобзаря. «...Якщо у зачині слухачі виступають як ліниво-байдужий натовп, то у фіналі цей натовп диференціюється. Вказується не тільки на родові й вікові ознаки слухачів, а й емоційно-психологічну реакцію на прослухану пісню...» [10, 79]:

У черноглазой у девицы
Слеза повисла на реснице,

Старик поникнул головой,
Глаза у юноши сверкали,
И дети в страхе трепетали
От песни стороны родной.

Цікаву думку висловлює Т. Бовсунівська: «заради цієї мети Є. Гребінка воскрешає історію, щоб славними ділами предків збудити національну гідність українців...» [14, 70].

Історичний час у поезії по-романтичному пов'язаний передусім із добою козаччини.

На основі конкретного образу козака вимальовуються панорами всієї козаччини, як зазначає К. Пирогова, індивідуалізована картина відтворює стан всієї України... Мотиви індивідуально-людських прагнень, дій і страждань, обов'язку і власних інтересів розвиваються із домінуванням концептуальної тріади: особистість — громада — народ...

Україна, як зауважив А. Міцкевич, — погранична земля, що стала місцем зустрічі українських, російських і польських творців, ареною, де польські і російські поети (Залеський, Пушкін, Рилєєв, Глинський) зустрілися біля тих самих джерел... Тому увагу авторів привертало подекуди однакові образи, насамперед йдеться про козацьких і гайдамацьких героїв.

Є. Гребінка, як і харківські романтики Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, О. Корсун, а також Т. Шевченко, О. Афанасьєв-Чужбинський, вводить у текст символічні образи козаччини: «козака», «гетьмана», «дедов», «бандуриста седого», «курган», «вольних стезей». У поезії «Курган» козаки постають передусім як абсолютно не обмежені у своєму прагненні свободи захисники «вольности родины святой», а також як борці проти польсько-шляхетського гноблення. Автор гіперболізує історичних постатей українських гетьманів — Наливайка («Український бард»), Свирговського («Гетьман Свирговський»). У віршах відчувається вплив мотивів, почерпнутих із поем К. Рилєєва та «Запорожской старины» (1833—1838) І. Срезневського: «Надгробная песнь Свирговскому», «Вторая надгробная песнь Свирговскому», «Убиение Наливайка». Є. Гребінка не стільки намагається відтворити історичну дійсність, скільки подає її новому поколінню як ідеал.

У творчості польських романтиків Т. Падури, С. Гоцинського, Ю.-Б. Залеського козак, передовсім, сприймається як воїн-лицар. Хоча зустрічається і зображення козака як вбивці, безжалісного месника, незбагненого у своїх діях. Таке розуміння образу

притаманне поетичній спадщині О. Грози та Е. Галлі («Могила», «Тимофій Хмельницький»), де козак став втіленням пекельного зла.

Дослідивши лірику Є. Гребінки, хочеться зауважити, що поета не можна вважати сліпим епігоном російських авторів. Виражаючи настрої, типологічно близькі до західноєвропейського та російського романтизму, поет все ж зумів знайти оригінальні образи.

Широковідомим є романс Є. Гребінки «Черные очи», де ліричний герой прагне повністю віддатись любовній пристрасті.

Розквіт цього жанру в Україні припадає на ХІХ — початок ХХ століття. Походження терміна «романс» пов'язують з Іспанією. У цій країні романсом спочатку називалася пісня світського характеру рідною (романською) мовою, тобто відмінною від традиційної латиської, прийнятої для церковних пісень. Збірки таких пісень, об'єднаних наскрізною дією, мали назву «романсеро». Широковідомі романси на вірші російських поетів О. Пушкіна, Ф. Тютчева, А. Фета, Я. Полонського, М. Ісаковського.

За мотивом романс Є. Гребінки близький до однойменних віршів В. Бенедиктова та П. Вяземського.

Три твори споріднює образ чорних очей, у полум'ї яких без вагань згоден згоріти ліричний герой. І все ж слід віддати належне саме Є. Гребінці, у якого ліричний сюжет розвивається більш динамічно, напружено, з легкою іронією.

Ще одним романсовим твором Є. Гребінки, написаним українською мовою, є вірш «Ні, мамо, не можна нелюба любити»; він публікувався під назвою «Українська мелодія» в 1840 році і ще за життя поета став народною піснею. І тут можна провести паралелі з віршами В. Забіли «Маруся», Л. Боровиковського «Молодиці», Т. Шевченка «Тополя» і «Причинна», у яких так само, як і у вірші Є. Гребінки, головні героїні втрачають свій ідеал, що означає для них втрату сенсу життя.

Як бачимо, творчість Є. Гребінки мала велике значення для розвитку романсів. Письменник опоетизував інтимні переживання людини — любов, вірність, розлуку, ввів у свої твори фольклорні мотиви. Не стилізовані пастухи й пастушки, не сентиментальні й золотокудрі венери, а прості люди, здатні на глибокі почуття, самопожертву, ввійшли в пісенно-романсову творчість українських поетів і композиторів ХІХ століття. Його типові риси — переважання інтимних мотивів, деталізоване відображення почуттів і настроїв. Романс у Є. Гребінки став інтимнішим, чутливішим щодо передачі найтонших відтінків психіки — душевних настроїв.

Звертався поет і до жанру оди. Так, «Рогдаєв пир» — це «...віршована ода — слава “безстрашному вчителю” Олегу...» [10, 50]. Сюжет про князя Олега, зафіксований у «Повісті минулих літ», митець переповідає, залучаючи згадку про Бояна, знаного із «Слова о полку Ігоревім». Л. Задорожна вказує на співзвуччя першої строфи поезії із «Бахчисарайським фонтаном» О. Пушкіна:

Гирей сидел потупя взор;
Янтарь в устах его дымился;
Безмолвно раболепный двор
Вкруг хана грозного тешился...

Рогдай сидел между друзей.
Невнятный говор их в чертоге раздавался.
Пред ними сладкий мед янтарною струей
В блестящий кубок изливался...

Таким чином, у поезії відчутні «...ремінісценції трьох різних епох і різних авторів...» [10, 38].

В Україні цей жанр був відомий ще в ХVІ—ХVІІ століттях. До жанру оди зверталися І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський та інші письменники. У цих творах помітна тенденція до оновлення лексики оди, введення слів «низького стилю», бурлеску, гумористичних інтонацій.

Але Є. Гребінка не пішов цим шляхом. Його оди пройняті високою патетикою, наявністю риторичних запитань, окликів, високої лексики.

У період романтизму ода, залишаючись в новій жанровій системі, втратила у ній своє попереднє чільне місце. Ода перестає бути возвеличенням окремої людини чи воєнних подвигів, а стає вираженням естетичних, моральних, суспільних позицій поета, іноді набуває характеру маніфесту. Безперечним шедевром є тут «Ода до молодості» А. Міцкевича.

Гребінка працював у таких жанрах, як елегія, медитація, романс, ода, вірш-присягата. Він постає як поет-новатор, твори якого, на думку Л. Задорожної, є «...безнастанним пошуком у сфері художнього змісту і форми...» [10, 85], який поглиблює і розвиває можливості української літератури.

Незалежно від того, якою мовою писав Гребінка — українською чи російською — він хотів показати багатство українського слова, красу української природи, героїку історичного минулого,

вдавався до найніжніших порухів душі, сумних медитацій, туги за щастям, елегійних роздумів над долею України.

Творчість вітчизняних романтиків була спрямована на відродження української національної свідомості та визначення національної самоідентичності. Поети-романтики «відроджували» на папері національні ідеали, змальовали подвиги героїв, ілюстрували героїчне минуле свого народу та представляли читачеві власне романтичне бачення історичних подій.

Література

1. *Волинський П.* Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах / П. Волинський. — К., 1963. — С. 10—43.
2. *Моц'яка О.* Поезія Є. Гребінки і романтичні інтенції ніжинського літературного осередку першої пол. XIX ст. / О. Моц'яка // Література та культура Полісся : [зб. наук. пр.] / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — Вип. 68. — С. 15—32.
3. *Наливайко Д.* Мистецтво: шляхи, течії, стилі / Д. Наливайко. — К., 1985. — Т. 1. — С. 120—143.
4. *Айзеншток І.* Українські поети-романтики / І. Айзеншток // Українські поети романтики 20—40-х рр. — К., 1968. — С. 7—64.
5. *Литвин Л.* Бароковий слід у творчості Є. Гребінки / Л. Литвин // Література та культура Полісся : зб. наук. пр. / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — Вип. 68. — С. 36—42.
6. *Бовсунівська Т.* Парадокси романтичного історизму / Т. Бовсунівська // Вітчизна. — 1997. — № 3. — С. 100—116.
7. *Яценко М.* Індивідуальні стилі українських письменників XIX — поч. XX ст. / М. Яценко. — К., 1985. — С. 11—62.
8. *Шевельов Ю.* З історії українського романтизму / Ю. Шевельов // Orbis Scriptus. Festschrift für Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag. — Мюнхен, 1966. — С. 756—766.
9. *Бовсунівська Т.* Феномен українського романтизму / Т. Бовсунівська. — К., 1998. — 108 с.
10. *Задорожна Л.* Є. Гребінка: літературна постать / Л. Задорожна. — К. : Твім інтер, 2000. — 160 с.
11. *Ніколаєнко А.* Музичний код поезії Є. Гребінки / А. Ніколаєнко // Література та культура Полісся : зб. наук. пр. / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — Вип. 68. — С. 42—49.
12. *Зубков С. Є.* Гребінка: Життя і творчість / С. Зубков. — К. : Вид-во художньої літератури, 1962. — С. 114—117.
13. *Бовсунівська Т.* Тема мовчазного пророка в українському романтизмі / Т. Бовсунівська // Дивослово. — 1997. — № 3. — С. 3—8.
14. *Гончар О.* Українська національна ідея у художній творчості (Перша пол. та сер. XIX ст.) / О. Гончар // Слово і час. — 1994. — № 9—10. — С. 65—70.